

Pod czujnym okiem Lenina

22 października 2014

Kiedy Wilno stało się stolicą Litewskiej SSR, sowieccy urbaniści nadali miastu nowy kształt. Sercem sowieckiego Wilna został plac Łukiski i jego najbliższa okolica. Zmiany, które tam wprowadzono, okazały się trwałe. Mimo że 20 lat temu usunięto sowieckie symbole, miejsce to nadal nie uzyskało nowej tożsamości.

Moje pierwsze spotkanie z Wilnem miało miejsce w 2001 roku. Miasto od dziesięciu lat było już stolicą niepodległej Litwy, ale w przestrzeni publicznej wyraźnie rysowały się ślady sowieckich rządów. Kościoły, zamknięte i zaniedbane w czasach komunizmu, dopiero podnosiły się z ruin. Z zabytkowych XIX-wiecznych kamienic odpadały tynki. Na placach świeciły puste miejsca po pomnikach sowieckich dygnitarzy... W 2009 roku przyjechałam do Wilna na sześć miesięcy. Mogłam na bieżąco śledzić zmiany zachodzące w wyglądzie miasta. Właśnie trwała odbudowa zamku Jagiellonów, a na jednym z głównych placów odsłonięto pomnik autora litewskiego hymnu narodowego, Vincasa Kudirki. Wilno uzyskiwało litewską tożsamość. Zrzucało stary

szynel, przywdziewając nowy, modny strój...

Pewnego dnia na targu staroci bezskutecznie szukałam zdjęć sowieckiego Wilna. Sprzedawcy śmiali się ze mnie, pytając, dlaczego interesuję się Leninem. Mieszkańcy Wilna nie chcieli już pamiętać o pomnikach sowieckich dygnitarzy, transparentach w języku rosyjskim i gablotach wypełnionych fotografiami przodowników pracy. Schodząc z Góry Bufałowej, na której odbywał się targ, trafiłam na plac Łukiski. W czasach komunizmu nosił on miano placu Lenina. To właśnie tam stał gigantyczny pomnik „wodza rewolucji”. Obecnie o sowieckiej przeszłości tego miejsca przypominają monumentalne latarnie ozdobione wieńcami w kształcie półksiężyca. Sierpy i młoty zostały usunięte z dekoracji, a półksiężycy sterczą teraz złowrogo niczym rogi...

DWA RÓŻNE MIASTA

Na przestrzeni XX wieku Armia Czerwona zajmowała Wilno kilkakrotnie, jednak dopiero w lipcu 1944 roku komuniści osiedli w mieście na dłużej. Wilno zostało stolicą Litewskiej SSR. Zamieszkujący miasto Polacy oraz wracający tam po Zagładzie Żydzi zostali zmuszeni do wyjazdu.

Tylko nieliczni pozostali. Na miejsce wychodźców przyjechali nowi osadnicy: Litwini, Rosjanie, Ukraińcy, Łotysze i Białorusini. Struktura narodowościowa miasta zmieniła się diametralnie. Wilno było miastem bez wspomnień, bez przeszłości. „Znamy nie to samo Wilno, nawet można powiedzieć, że to są dwa krańcowo różne miasta” – pisał Tomasz Venclova, mieszkający w powojennym Wilnie, do Czesława Miłosza, znajdującego je sprzed wojny.

Prowincjonalne miasto zrujnowane przez wojnę z dnia na dzień stało się stolicą sowieckiej republiki. Wymagało szybkiej odbudowy i przebudowy. Decyzją Rady Najwyższej LSSR miało stać się dużym centrum przemysłowym, kulturalnym i politycznym. Zaczęto wznosić fabryki i siedziby urzędów. Poszerzano ulice, zakładano nowe osiedla. Celem sowieckich władz było również oderwanie się od przeszłości, a to oznaczało zniszczenie wielokulturowego i wieloreligijnego dziedzictwa miasta. Poddając przemianom wygląd Wilna, usiłowano zmodyfikować jego historię. Sowietyzacja Litwy oznaczała nie tylko narzucenie sowieckiego ustroju i rozwiązań ekonomicznych, ale także indoktrynację. Przejawy sowieckiej ideologii (kult klasy robotniczej i przywódców partyjnych) były silnie obecne w przestrzeni publicznej miasta.

SOWIECKA OŚ ŚWIATA

Główną arterią Wilna do dziś stanowi wytyczony jeszcze w czasach carskich prospekt Giedymina (pierwotnie zwany prospektem Gieorgiewskim, a później aleją Mickiewicza). Przy tej eleganckiej ulicy, biegnącej spod katedry aż do mostu Zwierzynieckiego, od XIX wieku budowano urzędy, hotele, banki, luksusowe sklepy i restauracje. Prospekt Giedymina jako wileńska axis mundi zajmował też ważne miejsce w sowieckich planach rozbudowy miasta.

W 1952 roku władze Wilna oznajmiły, że na życzenie mas pracujących prospekt nazywać się będzie imieniem Józefa Stalina. Po tym jak Nikita Chruszczow poddał krytyce kult jednostki, nowym patronem arterii został Włodzimierz Lenin. Prospekt Lenina był wizytówką miasta, dlatego w jego obrębie usiłowano zakodować sowiecką ideologię. Katedrę, spod której wiódł prospekt, zamieniono na galerię sztuki, usuwając z tympanonu figury świętych. Ponadto wysadzono w powietrze Trzy Krzyże zbudowane na wzgórzu, które wznosi się ponad świątynią.

Kilkaset metrów dalej, przy dawnym placu Gieorgiewskim, pogrzebano zdobywcę Wilna z 1944 roku, generała Armii Czerwonej, Iwana Czerniachowskiego. W 1950 roku na jego grobie ustawiono monumentalny pomnik. Przedstawiał on generała w

mundurze wojskowym, stojącego na postumencie, którego kształt przypominał wieżycę czołgu. Dodatkowo cokół ozdobiony był płaskorzeźbami przedstawiającymi powitanie Armii Czerwonej na Litwie. Wyryto na nim napis: „I. Czerniachowskiemu od narodu litewskiego”. Monument znajdował się przy ruchliwym skrzyżowaniu prospektu Lenina z ulicą Kapsukasa, nazwaną na cześć litewskiego komunisty, który w 1918 roku proklamował władzę sowiecką na Litwie. Tuż obok znajdowała się siedziba Komitetu Centralnego Litewskiej Partii Komunistycznej.

Z placu Czerniachowskiego szło się prospektem Lenina prosto na plac Lenina, czyli dawny i dzisiejszy plac Łukiski. Nazwa Łukiszki pochodzi prawdopodobnie od Łukasza, jednego z pierwszych właścicieli tego terenu. W XVII wieku na Łukiszkach istniała mała osada tatarska. W XVIII wieku zbudowano tam klasztor dominikanów i kościół p.w. Św. Jakuba i Filipa. W latach 1863–1864 Łukiszki zapisały się w historii powstania styczniowego. Na placu doszło bowiem do egzekucji przywódców powstańczej Litwy: Konstantego Kalinowskiego i Zygmunta Sierakowskiego. Po powstaniu władze rosyjskie wzniosły na przedmieściu Łukiskim olbrzymi zakład karny.

W 1919 roku plac Łukiski ponownie przeszedł do historii. W styczniu na przylegającej doń ulicy odbyło się starcie między komunistami a polskimi żołnierzami. Po włączeniu Wilna i Wileńszczyzny do Polski, przy kościele Św. Jakuba i Filipa wzniesiono obelisk upamiętniający Polaków poległych w walkach o miasto w latach 1918–1920. Upamiętniono też powstańców styczniowych. Na środku placu ustawiono głaz z datą 1863. Plac Łukiski był miejscem martyrologii, jednak dla większości mieszkańców Wilna był po prostu ulubionym placem targowym słynnym chociażby z wileńskich Kaziuków.

POD CZUJNYM OKIEM LENINA

Dziesięć lat po wojnie po dawnym bazarze nie było już śladu. Dziennikarz Trybuny Ludu, odwiedzający Wilno w 1956 roku, pisał: „Widok targowiska nie pojawia się w mojej wyobraźni. Przyjmuję tylko to, co widzę. A widzę duży i ładny plac-skwer wysadzany młodymi drzewkami, kłomby pokryte mokrym śniegiem, estetyczne ławeczki przy ścieżkach. Po środku – pomnik Lenina, w głębi – wieże kościoła.”

W przewodnikach turystycznych wydanych w LSSR plac Lenina

opisywany był jako jedno z najładniejszych miejsc w Wilnie. Od pomnika Lenina, stojącego w centrum placu, rozchodziło się osiem czerwonych, równych ścieżek, wzdłuż których rosły lipy. Dodatkowo plac oświetlały latarnie w kształcie korynckich kolumn. Każda zaopatrzona była w osiem lamp i udekorowana wieńcem z pięcioramienną gwiazdą. Pomnik Lenina stał na wysokim, granitowym postumencie. Prawą ręką wódz rewolucji wskazywał dawny budynek sądów. Była to aktualna siedziba KGB, w której piwnicach torturowano setki ludzi (dziś mieści się tam Muzeum Ludobójstwa, a nazwiska ofiar KGB wyryte są na murze budynku). Za plecami Lenina widać było wieże kościoła Św. Jakuba i Filipa, zamknięty z rozkazu władz. Planowano go zburzyć, a na jego miejscu postawić drapacz chmur przypominający warszawski Pałac Kultury i Nauki, ale pomysł ten porzucono po śmierci Stalina. Później pomnik Lenina fotografowano tak, aby nie było widać stojącego za nim kościoła.

W 1953 roku powstał generalny plan przebudowy Wilna zgodnie z zasadami socrealizmu, w myśl którego plac Lenina stał się głównym punktem nowego centrum miasta. Wokół placu wzniesiono budynki instytucji państwowych.

Do dziś pomiędzy placem a rzeką Wilią stoi monumentalny, socrealistyczny Dom Pracowników Nauki. Ponadto, przy placu zbudowano siedziby Rady Ministrów LSSR i Komitetu Wykonawczego miasta Wilna. Nieopodal, pomiędzy placem a ulicami Požalos i Vienuolio, znalazło się wiele innych instytucji państwowych (Uniwersytet Marskizmu-Leninizmu, Zrzeszenie Kinematografów LSSR, redakcje gazet Sovetskaja Litva i Švyturys). W ten sposób Łukiszki stały się dzielnicą reprezentacyjną. Niemniej, ciążyły nad nią cienie wciąż czynnego więzienia i gmachu KGB.

ZNISZCZENIE, ZAPOMNIENIE, ZAWŁASZCZENIE

Budowa nowej dzielnicy pociągnęła za sobą zniszczenie dawnej infrastruktury i zabytków. Wiekowe osiedle tatarskie zostało zrównane z ziemią. Zlikwidowano cmentarze muzułmański i ewangelicki, położony na Górze Bufałowej. U stóp tego wzgórza znajdował się plac Lenina, dlatego ono również zajęło ważne miejsce w sowieckim planie miasta. Na terenie zniszczonego cmentarza wzniesiono Pałac Ślubów oraz Republikański Związkowy Dom Kultury. Podobno schody prowadzące na wzgórze zbudowano z ewangelickich nagrobków...

Zmiany zachodzące w przestrzeni

publicznej objęły także nazewnictwo ulic. Nie tylko plac Łukiski przemianowano na plac Lenina. Ulicę Mahometonu (Mahometańską) zmieniono na Obuoliu (Jabłkową), Meczetes (Meczetową) na Slyvu (Śliwkową), a zaułek Meczetes (Meczetowy) na Kriaušiu (Gruszkowy). W ten sposób całkowicie wyrugowano pamięć o Łukiskich Tatarach. Dawną ulicę 3 Maja przemianowano na Liepos 21-osios (21 lipca), ponieważ tego dnia w 1940 roku Sejm Ludowy proklamował Litwę Republiką Sowiecką. Ulicę Auku (Ofiarną) – która upamiętniała ofiary powstania styczniowego – planowano nazwać ulicą Čekistu (Czekistów), gdyż na rogu tej ulicy i prospektu Lenina znajdowała się siedziba KGB. Ostatecznie jednak patronem ulicy został kompozytor Šimkaus. W okolicy pojawiła się też ulica Komunarų upamiętniająca komunistów poległych z rąk Polaków w 1919 roku i ulica Angariečio, nazwana na cześć działacza komunistycznego z okresu rewolucji bolszewickiej, Zigmasa Aleksa-Angerietisa. Co więcej, w 1972 roku (z okazji 50-lecia utworzenia Związku Sowieckiego) przy ulicy Komunarų ustawiono popiersie wspomnianego działacza.

Na uwagę zasługuje sposób, w jaki władze sowieckie zawłaszczyły bohaterów powstania styczniowego. Opisywano je jako zryw chłopski skierowany przeciwko carowi. Na dawnym placu Łukiskim, w miejscu stracenia Zygmunta Sierakowskiego i Konstantego Kalinowskiego, postawiono pomnik z napisem: „Tutaj byli straceni przywódcy chłopskiego powstania 1863 r., rewolucyjni-demokraci: Z. Sierakauskas (15.VI.1863) i K. Kalinauskas (10.III.1864)”.

Badając zmiany, które zaszły na Łukiszkach, widzimy, że działania podejmowane przez władze miasta zmierzały do zniszczenia przedwojennego Wilna i zbudowania nowoczesnej, świeckiej metropolii, która będzie symbolem potęgi władzy sowieckiej na Litwie. Toczone walkę z religią, zamykając i niszcząc świątynie, oraz walkę z historią, dokonując zmian urbanistycznych i zmian nazewnictwa miejskiego. Mieszkańcom Wilna siłą narzucano sowieckie wartości, symbole i bohaterów.

Jednak Wilnianie identyfikowali się z nimi tylko pozornie.

Część mieszkańców miasta w prywatnych rozmowach używała nazw ulic sprzed 1945 roku. Wspominano dawne Kaziuki. Z rezerwą odnoszono się do sowieckich budowli i monumentów. Tomasz Venclova wspominał młodych intelektualistów ze swojego pokolenia, których „tęsknota za historią zmuszała do penetrowania zamkniętych oddziałów bibliotek, wymieniania się zakazanymi książkami, wycinkami i rękopisami. [...] To stopniowe odkrywanie przeszłości – pisał poeta – oznaczało, że nie można już zatrzymać czasu, że na dobre powróci on do miasta”.

SZUKANIE UTRACONEJ TOŻSAMOŚCI

Litwa odzyskała niepodległość w 1991 roku. Świat obiegiło wówczas zdjęcie przedstawiające moment zburzenia pomnika Lenina. W Wilnie (podobnie jak w innych miastach litewskich) przystąpiono do odzyskiwania przestrzeni publicznej zawłaszczanej uprzednio przez sowiecką symbolikę. W ciągu pierwszych sześciu lat niepodległości w stolicy przywrócono 101 nazw ulic. Prospekt Lenina stał się prospektem Giedymina, a plac Lenina – placem Łukiskim. Z placu Czerniachowskiego usunięto prochy generała, nadając miejscu nową nazwę: plac Savivaldybes (Samorządu). Rewindykowano kościoły. Na nowo konsekrowano wileńską katedrę, przywracając zdobiące ją niegdyś figury świętych. Przy placu Łukiskim otwarto kościół

Św. Jakuba i Filipa. Ponadto, na nowo zaadaptowano gmachy użyteczności publicznej. W dawnej siedzibie KGB urządzono Muzeum Ludobójstwa poświęcone Litwinom, którzy zginęli z rąk Sowietów.

Nie wszystkie ślady sowietyzacji udało się jednak usunąć. Zmiany urbanistyczne poczynione w mieście okazały się trwałe, o czym najlepiej świadczy historia placu Łukiskiego. W latach 1995, 1997 i 2009 rozpisywano konkursy na uporządkowanie tego miejsca, jednak żaden z opracowanych projektów nie został zrealizowany i plac do dziś pozostaje reliktem sowieckiego Wilna. Tymczasem administracyjne centrum miasta przeniosło się z okolic placu Łukiskiego i prospektu Giedymina na drugą stronę rzeki Wilii, gdzie wzniesiono nową siedzibę władz miejskich, Muzeum Sztuki Współczesnej i kilka domów handlowych. Plac Łukiski stał się peryferyjny wobec nowego centrum.

W 2011 roku konkurs na uporządkowanie placu ogłoszony przez Ministerstwo Środowiska wygrała spółka architektoniczna Paleko Archstudija. Projekt pod tytułem „Spokój” („Ramybė”) zakłada, że plac pełnić będzie cztery funkcje: reprezentacyjną, komemoracyjną, społeczną i rekreacyjną. Autorzy przyznali, że w swoim projekcie położyli nacisk na wielofunkcyjność placu i powiązanie tego miejsca z pobliskim Muzeum Ludobójstwa oraz kościołem św. Jakuba i Filipa. Na środku placu chcieliby

ustawić monument, który uwieczni pamięć o ludziach poległych za wolność Litwy. Jednak przedstawiciele społeczności polskiej sceptycznie podchodzą do projektu. Prezes Fundacji Kultury Polskiej uważa, że plac należy uporządkować zgodnie z jego przedwojennym wyglądem i ustawić tam tablicę ku czci ofiar Powstania Styczniowego. Jaki kształt przybierze plac łukiski, dowiemy się w tym roku. Wkrótce mają zacząć się prace.

Autorka: Anna Kraus

Zdjęcia: Anna Kraus, N.F. Fetisow, Wacław Żyliński, Alma Pater, [Guillaume Speurt](#), [Marcin Białek](#)

Źródło: [Histmag.org](#)

Licencja: [CC BY-SA 3.0](#)

BIBLIOGRAFIA

1. Briedis Laimonas, Vilnius – City of Strangers, Baltos Lankos, Vilnius 2008.
2. Čaplinskas Antanas Rimvydas, Vilniaus gatves : istorija, vardynas, žemelapiai; Vilnius streets : history, street names, maps, Charibde, Vilnius 2000.
3. Gołowinskij W., Raboty postroitelstvu i rekonstrukcji Wilniusa, „Architektura ZSRR”, 1954, nr 3, s. 37–38
4. Kłos Juliusz, Wilno. Przewodnik krajoznawczy, Wydawnictwo Wileńskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego, Wilno 1937.
5. Jogela Vytautas, Meilus Elmantas, Pugačiauskas Virgilijus, Lukiškes: nuo priemiesčio iki centro (XV a. – XX a. pradžia). Kolektyvine monografija, Diemedžio, Vilnius 2008.
6. Lewandowska Stanisława, Życie codzienne Wilna w latach II wojny światowej, Wydawnictwo Neriton–Instytut Historii PAN, Warszawa 1997.
7. Łapszewicz Brygita, „Spokoj” zapanuje na placu łukiskim, „Kurier Wileński”, 2011, nr 56 (16601).

8. Medonis Arolfas, Dla turystów o Wilniusie, Mintis, Wilno 1966.
9. Miłosz Czesław, Venclova Tomas, Dialog o Wilnie, Nowa, Warszawa 1981.
10. Papšys Antanas, Vilnius. Turistui apie miestą, Žanras–Pasaulio pažinimas, Vilnius 1977.
11. Tenże, Vilnius. Mažasis vadovas, Mintis, Vilnius 1988.
12. Remer Jerzy, Wilno, Wydawnictwo Polskie, Poznań 1935.
13. Romanowski Andrzej, Wilno: punkt na mapie, „Kontrapunkt. Magazyn Kulturalny Tygodnika Powszechnego”, nr 3–4 (15–16), 1997.
14. Srebrakowski Aleksander, Polacy w Litewskiej SRR 1944–1989, Adam Marszałek, Toruń 2000.
15. Siedlecki Zbigniew, Sprawy wileńskie, „Trybuna Ludu”, 1956, nr 66, s. 4.
16. Szaługa Romualdas, Wilnius: najważniejsze wiadomości dla turysty, Państwowe Wydawnictwo Literatury Politycznej i Naukowej Litewskiej SRR, Wilnius 1957.
17. Tyszkiewicz Jan, Z historii tatarów polskich 1794–1944. Zbiór szkiców z aneksami źródłowymi, Wyższa Szkoła Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztoro w Pułtusk, Pułtusk 1998.
18. Venclova Tomas, Opisać Wilno, Zeszyty Literackie, Warszawa 2005.
19. Tenże, Wilno. Przewodnik, R. Paknio leidykla, Vilnius 2006.